

Valahogy Európába

VALAHOGY EURÓPÁBA

ÖRÖKÖS
ÁTKELÉS

Luuk van Middelaar

Fordította:
Horváth Viktor

TYPOTEX
Budapest, 2011

Köszönettel tartozunk
a Holland Irodalmi Alapítványnak,
hogy pénzügyileg támogatta a mű megjelenését.
The publication has been made possible
with the financial support from
the Dutch Foundation for Literature.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Az eredeti mű címe:
De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin
Originally published in Dutch by Historische Uitgeverij
Copyright © Luuk van Middelaar, 2009. All rights reserved.
Copyright © Hungarian translation: Horváth Viktor, Typotex, 2011

ISBN 978 963 279 424 2

Témakör: *történelem*

Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén munkálkodtunk.
Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük, ha regisztrál a kiadó honlapján,
a www.typotex.hu címen: így értesülhet új kiadványainkról, akcióinkról,
programjainkról. Megismerkedhet teljes kínálatunkkal, egyes könyveinknél
pedig új fejezeteket, bibliográfiát, hibajegyzéket, hivatkozásokat találhat,
illetve módja van arra is, hogy margójegyzeteit közlétegye.
Kiadványaink egy része e-könyvként (is) kapható: www.interkonyv.hu

Kiadja a Typotex kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Votisky Zsuzsa

A könyvet gondozta: Horváth Balázs

Borítóterv: Tóth Norbert

Terjedelem: 35,8 (A/5) ív

Nyomta és kötötte a Séd Nyomda Kft., Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia

Manonmak

- De hát mégiscsak vállalnunk kell az ütközetet – mondta Andrej herceg.
- Kell; ha mindenki azt akarja, akkor nincs mit tenni... De hidd el, kedves fiam, nincs erősebb, mint ez a két harcos: a türelem meg az idő; ezek mindenre képesek.

Tolsztoj: *Háború és béke*
Makai Imre fordítása

ELŐSZÓ

EGY KORSZAKKAL EZELŐTT, 2001. MÁRCIUS 27-ÉN LÁMPALÁZASAN szálltam fel a Párizsból Brüsszelbe tartó vonatra. Kora reggel kivételesen öltönyt erőltettem magamra, majd kiléptem a tizennyolc négyzetméteres diákszobám ajtaján – az egyetemen politikai filozófiát tanultam. Az állomás elé érve megkértem egy jól öltözött, meglepett járókelőt, hogy segítsen megkötni a nyakkendőmet. A brüsszeli Európa-negyedig váltottam jegyet: ebédre voltam hivatalos Frits Bolkestein holland EU-biztossal és aszisztensével. Vagy hogy egy világlátott ismerősöm szavait idézzem: mentem, hogy „egy tálból cseresznyézzek Bolkkal”. Szerettem volna elérni, hogy Brüsszelben végezhesek terepmunkát a gazdasági és hatalmi eltolódások témájában, de igazán konkrét elképzeléseim nem voltak ekkor.

A mintegy másfél órás vonatútra magammal vittem a híres *Que sais-je* sorozat *L’Union européenne* című kiadványát. Az Európai Unióval való ismerkedésem ezzel a 128 oldalas kis könyvvel indult. Sietve magoltam a Brüsszelben használatos rövidítéseket, igyekeztem megérteni, mi a különbség az Európai Bizottság, az Európa Tanács, az Európai Tanács és az Európai Unió Tanácsa között, illetve hogy mi is az a bizonyos *demokratikus deficit*. Úgy éreztem magam, mint egy turista, aki a nyaralásra tartva a repülőgépen még gyorsan átlapozza a célország társalgási zsebkönyvét: *Kevés szóval európaiul* – ami persze hiábavaló fáradság, hiszen amikor megérkezünk, egy szó sem jön ki a torkunkon.

Végül helyet kaptam az EU-biztos stábjában: a következő évben megkezdhettem brüsszeli szakmai gyakorlatomat. Különböző minőségeimben két évet töltöttem itt. Nemsokára máris „anyanyelvi beszélőként” emlegettem a szerződések cikkelyeit, a különböző mozaikszavakat és a döntéshozatalra utaló városneveket. Mindezeket túl sajátos politikai kiképzésen is átestem: megismertem az itteni etikett íratlan szabályait, a kijelentések és intézkedések háttérében felfedezhető, rejtett vagy duplán rejtett üzeneteket, a hivatalos ebédek koreográfiáit, az intézmények közötti hatásköri harcokat, az egy-egy tárgyalóasztal melletti székért folytatott küzdelmeket, azt a magától értetődő iróniát, mellyel Brüsszelben (a hivatalos szervezeti felépítés

szerint teljes jogú) európai intézményekről beszélnek, a kiszivárogtatások mechanizmusát, a határidőkkel való ügyeskedést – egyszóval mindazt, amit csak itt tartózkodva ismerhet meg igazán az ember.

Feltűnt, hogy alapvető különbségek vannak a tájékoztató füzetekben leírt és a politikai játszmák kirajzolta valóság között. A hatalomgyakorlás brüsszeli módja kevésbé emlékeztet az Európai Unió szerződéseinek betűjére. De úgy tűnt, e diszkrepanciától kevesen zavartatják magukat; a legtöbben megelégedtek azzal, hogy a „jó ügyért” dolgoznak. Tartották magukat az elkoptatott gondolati sémákhoz, egymás közt pedig a beavatatlanok számára érthetetlen *eurospeaket* beszéltek. Az Európai Bizottság sajtóanyagokkal, prospektusokkal és kampányokkal fordult a nagyközönség felé; ezekből sosem hiányozhattak az olyan lelkesítő jelszavak, mint a „határok nélküli Európa”, „a megosztottság vége” vagy „európai szolidaritás”. Emelkedett szavakat intéztek az Unió polgárainak fiktív közönségéhez – anélkül, hogy valaha is választ vártak volna.

A nyilvánosság könnyelmű lekicsinylésének következményeit – Franciaországban és Hollandiában 2005 tavaszán népszavazáson utasították el az európai alkotmányt – már egy másik perspektívából szemlélhettem. Egy éve Hágában dolgoztam, az alsóház liberális frakcióvezetőjének tanácsadójaként. Hazaérkezésem után szinte az első pillanatban szembesültem a holland politikusok fejében élő EU-képpel. Leginkább úgy tekintettek az Unióra, mint egy ellenséges, megszálló hatalomra. A feszültséget tehát nemcsak az európai politika és a nagyközönség közt lehetett érezni: ugyanilyen feszült volt az európai és belföldi politikusok viszonya. A hágai képviselők nemtörődömségét öntudatlanul is frappánsan szemléltették azok, akik a strasbourgi képviselő- és párttársaik határozatait „a maguk határozatai”-ként emlegették – hiszen nyilvánvalóan többes szám első személyt kellett volna használniuk. Ezekért a határozatokért a holland kormány is felelős, a kormány ellenőrzésének feladata pedig a hágai képviselőkre hárul.

Az a határozott benyomásom támadt, hogy az Európát tárgyaló közkeletű elbeszélésekből hiányzik valami – ezért fogtam hozzá e könyv megírásához. Biztos voltam benne, hogy lehetséges a meglévő elbeszélések helyébe újat állítani. A sajátos brüsszeli világot az európai polgárok és államok történelmének kontextusában szerettem volna elhelyezni, de elképzelni sem tudtam, hogyan foghatnék hozzá. Ez a fajta tanácstalanság roppant nyugtalanító, de elkerülhetetlen állapot. Gondolkodásunkat a rendelkezésünkre álló szavak és fogalmak irányítják. Számptalan módon rendezhetjük sorba vagy tehetjük

mérlegre őket – az Unióval foglalkozó elemzők zöme így is tesz, nagy odaadással –, de így csak újrahasznosítjuk az elhasznált jelentéseket. Ahhoz, hogy valami újat mutathassunk fel, búcsút kell intenünk abbeli meggyőződésünknek, hogy tökéletesen értjük a dolgok menetét – máskülönben a nyelv csak hátráltat minket. De kiindulhatunk-e egy szavakkal körül sem írható benyomásból anélkül, hogy menet közben elveszítenénk a fonalat?

Ha a történelem véget érne, politikára sem volna szükség. A politika abból a közös igényünkből ered, hogy megragadjuk valamiképp az események végtelen áramát. A politika nem érthető meg a változás legfőbb mozgatója, az idő megértése nélkül, de nem érthető meg az idő *megtapasztalása* nélkül sem. Így nyertem végül egérutat a bejáratott fogalmak és elnyűtt jelentések elől: írás közben mindig szem előtt kellett tartanom a történelem két lényegi mozgatóját: az időt és a tapasztalatot.

Nem vállalkozom tudományos analízisre. Miként egy vitrinbe kitett, kitömött nyúl alapján elképzelésünk sem lehet a nyulak mozgásáról, táplálkozásáról vagy szaporodásáról, úgy egy adott politikai rendszer adott időpontban érvényes metszete sem mond el sokat önmaga időbeli fejlődéséről, működéséről. Elmondhatjuk ugyan, hogy itt található a száj, és ott található a nemi szervek, vagy hogy itt található a választók, és ott az ítélkezés, így azonban éppen az kerül el a figyelmünket, ami mozgásban tartja és vonzóvá teszi a világot: a körülmények állandó változása. E változásokat az európai politika kollektív és individuális tapasztalatai raktározzák – e raktár pedig napról napra bővül.

„Egy hosszú élet mindenekelőtt tapasztalatok megszerzésére ad lehetőséget – írta a 89 éves Konrad Adenauer két évvel azután, hogy búcsút intett a politika küzdőterének. – Gondolatainkat és cselekedeteinket a tapasztalat vezeti. [...] Semmi sem helyettesítheti a tapasztalatot, még velünk született intelligenciánk sem. Különösen igaz ez a politikára.”

Könyvem, mely egy kezdet elbeszélésére vállalkozik, elsősorban azoknak az embereknek az útját követi nyomon, akik részt vettek a politikai értelemben vett Európa megalkotásában és működtetésében: különböző európai minőségekben színre lépő politikusok és diplomaták, biztosok, képviselők, hivatalnokok és jogászok nyomába szegődik. A történelmi nyomokat nyilatkozatok, viták, visszaemlékezések, valamint az újságírók és történészek által feljegyzett kijelentések őrzik. Ezek áttekintése, illetve a színpalak mögül tett megfigyeléseim mellett komoly szerepet szánok azoknak a beszélgetéseknek is, melyeket az európai politika tapasztalt játékosával folytathattam.

Aki így dolgozza fel tárgyát, annak nem feltétlenül kell megszabadulnia minden bejáratott fogalomtól. Néha már az is segít, ha szélesítünk valamennyit a bejáratott barázdán. Európát szerződés hozta létre, és számtalan további határozat alakított rajta – kormányok közötti tárgyalások papírra vetett eredményei. Nem meglepő, hogy a jogi nyelvezet a mai napig az Unió lényegéhez tartozik. Megvizsgálhatnánk pusztán ezeket az írásbeli megállapodásokat, függetlenül attól, hogy tekintélyes jogi normákként vagy dühítő, felesleges szabályozásokként tekintünk rájuk. De talán érdekesebb, ha – mint egy archeológus – megpróbáljuk feltárni azokat az eseményeket és vitákat, melyek megelőzték egy-egy megállapodás létrejöttét. A szerződések és a hivatalos állásfoglalások politikai viszonyok és kívánalmak kristályosodási pontjai: jóformán minden egyes szónak többletjelentése van. Korántsem mindegy, hogy egy adott intézményt Közgyűlésnek vagy Parlamentnek neveznek, hogy a tagállamok Közösségnek vagy Uniónak nevezik magukat – mint ahogy az sem, hogy egy-egy tárgyalás alkalmával ki (és ki nem) ül a tárgyalóasztalnál. A jogi rétegek fedte politikai jelentések felszínre hozhatók.

Mindezek alapján lehetségesnek tűnik elbeszélni a politikai értelemben vett Európa egy *másik* történetét. Az, hogy a némiképp felfuvalkodott brüsszeli önkép alaptalan, még nem jelenti, hogy 1945 óta semmi ne változott volna e kontinensen. Létezik ugyanis az a tér – még ha nem is ott, ahol várnánk –, mely kifejezetten az európai politikának ad otthont. Ez a tér azonban (mely leginkább köztes térnek tűnik) hozzáférhetetlen, ha az uralkodó gondolati sémák felől közelítünk. Mégsem tűnt számomra kézenfekvőnek, hogy e sémák ellen vegyem fel a harcot – ezzel csak uralmukat erősíteném. Inkább Richard Rorty tanácsát követtem, aki egy helyütt így írt: „Érdekes filozófia ritkán egy tétel mellett és ellen szóló érvek vizsgálata. Általában kifejezett vagy rejtett küzdelem egy begyökeresedett, de alkalmatlanná vált szótár és egy új, félig kialakult szótár között, mely homályosan nagy dolgokat ígér.”¹ Rorty a következőképp jelöli ki írása célját, melyet e könyv kapcsán én is magaménak vallok: „Nem fogok érveket kínálni azon szótár ellen, amelyet helyettesíteni szeretnék. Ehelyett meg fogom próbálni az általam előnyben részesített szótárt vonzóvá tenni azáltal, hogy megmutatom, hogyan lehet különböző témák leírására használni.”²

Egyúttal távolságot is kellett tartanom a tárgytól: erre személyes érintettségemen túl nem csak az intett, hogy számos, az eseményeket alakító politikai személyes tapasztalatából merítettem, de az is, hogy tisztában vagyok

vele: az idő sodrása feltartóztathatatlan. A szükséges távolság megtartásához a rendszeres töprengés és olvasás, végül maga az írás nyújtott segítséget, melyhez 2007 januárjában viszonylagos elvonultságban fogtam hozzá. Előfordult, hogy a hírek és kommentárok napi áradata már hátráltatott a munkámban; ilyenkor a politikai filozófia reneszánsz utáni hagyományának legjelesebbjeinél kerestem menedéket. Véleményem szerint a politikai filozófia akkor hozza legjobb formáját, ha feladatát a Machiavelli, Montesquieu vagy Tocqueville számára magától értetődő célban jelöli ki: számukra nem egy általános igényű, normatív gondolatrendszer megalkotása volt a cél, hanem a *condition politique*-ra való reflexió – nem elhallgatva személyes tapasztalataikat sem.

Könyvemnek, mely a politikai értelemben vett Európa megszületését beszéli el, nincsen politikai üzenete. Nem szól Európa „mellett”, és nem szól „ellené” sem. Ezek felől az érvek felől ugyanis nem juthatunk közelebb azokhoz az eseményekhez, melyek a mai napig hatóan alakítottak Európán. Azok az EU-hívők, akik szívesen hallanák, hogy a „hatékonyság” vagy a „legitimitás” érdekében „meg kellene erősíteni” az Európai Bizottságot és az Európai Parlamentet – Hollandiában évtizedeken keresztül ez volt az egyetlen hivatalosan hangoztatott álláspont, Belgiumban a mai napig ez –, bizonyára kevés kedvükre valót találnak majd e könyvben. Hasonlóan keveset ígérhetek azoknak az EU-szkeptikusoknak, akik a nemzeti illetékességek területén rendre egy „szuperállam” beavatkozásának nyomait keresik. Az EU-hívők és -szkeptikusok ugyanannak a félreértésnek az áldozatai. Találják bár áldásnak vagy átoknak, mindannyian úgy vélik, hogy az európai játszmáknak egyedül Brüsszel adhat otthont. A valóság azonban az, hogy az európai politikából minden egyes tagállam kormánya, törvényhozása, ítélkezése és lakossága kiveszi a részét. A tagállamok köre előbbre való az Uniónál.

Ugyanakkor e könyv sem lehet mentes a politikától. A szavak és fogalmak kimozdításával ugyanis mindenekelőtt arra vállalkozik, hogy a jelen tapasztalatai mögött érezhetővé tegye a történelem áramát – így segítve kijelölni helyünket térben és időben. Európa területe nem korlátozódik néhány négyzetkilométerre; épületei nem csak Brüsszelben, Luxembourgban vagy Strasbourgban állnak. Nyolc évvel végigizgult utazásom után ma már tudom, hogy nem jár vonat az Európai Unióba. Európa átkelőben van – lakóival együtt.

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BEVEZETÉS	17
1. Három európai diskurzus	19
Államok, polgárok, hivatalok	▪ 20
A diszciplína kényszere	▪ 23
Az események ítélőszéke	▪ 31
2. Három európai szféra	34
A külső és a belső szféra	▪ 36
A tagállamok köztes szférája – és tárgyalóasztala	▪ 41
Átjárás a szférák között	▪ 48
„Európa nevében”	▪ 50
A purgatórium születése	▪ 58
I. RÉSZ A TÁRGYALÓASZTAL TITKA	63
Többségi átmenet	65
1. FEJEZET Átkelés	72
1. Tárgyalóasztal mellett	73
2. Szellem	80
3. Egy üres szék	88
Válság és kompromisszum	▪ 89
Átkelés	▪ 98
2. FEJEZET Ugrás	123
1. Varázsige	124
2. Házigazda a bejáratnál	131

3. FEJEZET	Híd	144
	1. A szerződés ura	144
	2. Puccs Milánóban	147
	3. Ütközések és tapogatózások	161
	4. Gyaloghíd	169
II. RÉSZ	SORSFORDULÓK	179
	Az idő sodrában	181
4. FEJEZET	Hatok összejövedele (1950–1957)	194
	1. Schuman hangja és Adenauer hallása	195
	2. Közös uniformis nélkül	204
	3. A Szuezi-csatorna és a Hertoginnedali Kastély	213
5. FEJEZET	Várakozó Közösség (1958–1989)	222
	1. Saját idő	223
	Alagútban ▪ 223	
	A piac felé ▪ 229	
	2. Sürgető idő	231
	A kapuk előtt ▪ 231	
	Ülésrend ▪ 242	
6. FEJEZET	Cselekvő Unió (1989-től napjainkig)	250
	1. A fal után	251
	Kohl tempóváltása ▪ 252	
	Delors hübrisze ▪ 256	
	„Eljött az idő” ▪ 257	
	Fekete hétfő ▪ 261	
	Az Unió formája ▪ 264	
	Új tagok, új határok ▪ 269	
	2. Az Ikertornyok után	276
	A történelem végének a vége ▪ 277	
	Asztalfő ▪ 279	
	3. Ma után	284

III. RÉSZ	A KÖZÖNSÉG NYOMÁBAN	285
	Harc a tapsért	287
	Három stratégia	298
7. FEJEZET	Német stratégia: sorstársak	303
	1. Hogyan leszünk egyek?	304
	Kultúrpolitika ▪ 307	
	Zászló ▪ 311	
	Panteon ▪ 315	
	Pénz ▪ 324	
	2. Miért vagyunk együtt?	324
8. FEJEZET	Római stratégia: kliensek	334
	1. Jogok és lehetőségek	336
	2. Biztonság	345
	Létebiztonság ▪ 345	
	Újraelosztás és szolidaritás ▪ 348	
	Eredmények ▪ 352	
	3. Közvélemény-kutatás	355
9. FEJEZET	Görög stratégia: kórus	358
	1. Egyszólamúság	360
	„Parlament” ▪ 363	
	Választások ▪ 368	
	Polgárság ▪ 374	
	Alkotmány ▪ 376	
	2. Többszólamúság	379
	Az Európai Tanács és a Tanács megválasztása ▪ 380	
	Népszavazások. A tagság fundamentuma ▪ 383	
	3. Dráma	390
	ZÁRSZÓ	401

FÜGGELÉK	405
Emlékiratok, vallomások	407
Beszélgetések	413
Jegyzetek és bibliográfia	415
Alapok ▪ 482	
Hivatkozások	485
Köszönetnyilvánítás	501
Névmutató	503

B E V E Z E T É S

Le discours n'est pas simplement ce qui traduit les luttes ou les systèmes de domination, mais ce pour quoi, ce par quoi on lutte, le pouvoir dont on cherche à s'emparer.¹

Michel Foucault (1972)

1. HÁROM EURÓPAI DISKURZUS

EU-szakértők közti csevej, kávéházi zsörtölődések a brüsszeli szabályozások körül, egyetemi előadások a versenyjogról, véleményrovatok az újságban – még az Unióról könnyelműen elejtett szavaink sem mentesek a politikai küzdelmektől. A beszéd korántsem ártatlan. „A diskurzus – írja Michel Foucault – nem egyszerűen tolmácsolja a küzdelmeket és az uralmi rendszereket, hanem érte folyik a harc, általa dúl a küzdelem; tehát a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani.”¹

Politikai eseményekről szólva nem állnak rendelkezésünkre semleges, „tudományos” fogalmak. Gyakran épp fogalmak és megnevezések képezik vita tárgyát, a vitákból pedig történészek, jogászok és más értelmiségiek egyaránt kiveszik a részüket. Vajon a belgák „nemzetet” alkotnak? Oroszország „demokratikus” állam? London és Ankara egyaránt „Európában” fekszik? Az ehhez fogható kérdéseket nem lehet tudományos konferenciákon elsimítani; alapvetően különböznek e kérdések az olyanoktól, mint hogy csillag-e a Nap, vagy emlős-e az ember. Mindebből azonban nem következik, hogy okvetlenül hallgatnia kellene annak, aki egyik politikai zászló mögé sem kíván felsorakozni.

Van, hogy az idő eldönti a kérdést. Az 1954 és 1962 közötti francia–algériai konfliktust az algériaiak „függetlenségi háborúnak”, a franciák „polgárháborúnak” nevezték; ezek nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen álláspontok. A kérdést eldöntötte a történelem, idővel pedig a franciák is elismerték, hogy „függetlenségi háború” zajlott. Másképp alakult az északi és déli amerikai államok 1861–1865 közötti háborúja: itt a központi hatalom győzedelmeskedett – a konfliktust azóta is „polgárháborúnak” hívjuk. Azokról a különc déliekről pedig, akik szerint a háború elbukott szabadságharc volt, joggal jelenthetjük ki (mintegy másfél évszázaddal az események után), hogy kívül helyezték magukat a történelmen.

Könyvem egy be nem fejezett folyamatot tárgyal. Az európai közösségnek a tagállamokkal, a külvilággal és az európai lakossággal való viszonya máig nem szilárdult merev formává. A folyamatok értékelését azonban nem kell emiatt elnapolnunk. Két út is nyitva áll előttünk. Egyfelől megkísérelhetjük gondosan áttekinteni az elmúlt mintegy hatvan év európai történelmét, tudván tudva, hogy nyílt területen találjuk magunkat – tanulmányom nagyobbik része ezt a célt tűzte ki maga elé. Másfelől feltérképezhetjük az egymással rivalizáló politikai fogalmakat és diskurzusokat, felderíthetjük, milyen szabályok és kontextusok határozzák meg őket, milyen előnyökkel és hátrányokkal jár a használatuk, így jutva el egy valamivel biztonságosabb metaszintjére a tárgynak – felvértezve magunkat az ellen a naiv gondolat ellen, mely szerint a politikai kifejezések egy tőlük független valóságra vonatkoznak. Jelen bevezetés ez utóbbi művelet megkezdésére vállalkozik.

Államok, polgárok, hivatalok

Az európai politika körüli szóáradaton belül három alapvető diskurzus különíthető el. A továbbiakban e három diskurzust az *államok*, a *polgárok*, illetve a *hivatalok* Európájának diskurzusának nevezem. Hagyományos kifejezésekkel élve konföderalizmusról, föderalizmusról és funkcionalizmusról beszélhetünk. Mindhárom diskurzusnak megvan a maga politikai stílusa, receptje, akadémiai háttere, és megvannak az előnyben részesített európai intézményei is. A történelmet mindhárom diskurzus a maga sajátos módján kezeli.

Az *államok Európájának* diskurzusa szerint az európai politikát elsősorban az egyes nemzetek kormányai közötti együttműködés szolgálja. Az államok megőrzik ugyan szuverenitásukat, de azokban az ügyekben, melyek közös érdekeket szolgálnak, közös döntéseket kell hozni, ha szükséges. Az európai egységet csakis az államok tekintélye és mozgástere garantálhatja. Az *államok diskurzusa* nem tartja sokra a központi európai intézményeket. Annál inkább az egyes országok minisztereinek, kormányfőinek diplomáciai konferenciáit, mint amilyen például az 1814–15-ös bécsi kongresszus volt. Az államok diskurzusa elsősorban az európai országok közti békét és az országok lakosainak jólétét tartja szem előtt. A diskurzus szószólói közül néhányan azt remélik, hogy egyszer saját nemzetük töltheti be a konföderáció vezetőjének dicsőséges szerepét.

A *polgárok Európája* más nyelvet beszél. Az európai föderáció érdekében az egyes nemzetek törvényhozási, végrehajtási és ítélkezési hatáskörének

bizonyos elemeit szívesen ruházná át európai parlamentre, kormányra, illetve bíróságra. Amerikai példa alapján a központi intézmények közvetlenül, a nemzeti államokat megkerülve irányítanák az európai polgárok életét. Az intézmények legitimitása európai elektorátuson nyugodna. A polgárok Európájának diskurzusa ennek megfelelően nagy várakozással tekint a közösségi parlamentre és az európai közvéleményre. Miként azonban az államok diskurzusának szószólói nem az államok maguk, úgy a polgárok diskurzusának védelmezői sem egy létező polgárság tagjai. Elsősorban olyan írókról és értelmiségiekről beszélhetünk, akik egy jövődő európai polgárság nevében kérnek szót. Az, hogy Európa hús-vér polgárai erről nem tudnak (vagy nem is akarnak tudni), egyelőre nem hátráltatja e diskurzus beszélőit. A föderalisták végső célja egy olyan demokratikus társadalom, melynek tagjait elsősorban nem politikai, hanem kulturális egység forrasztja egybe.

A *hivatalok Európájának* diskurzusa konkrét állami feladatokat ruházna át az európai intézményrendszerre. A célokról és a követendő irányelvekről ezt megelőzően az államok határoznának, de a kijelölt keretek között önállóan működne a központi bürokrácia. A hivatalok diskurzusa a politikát túlértékelt, felszínes jelenségnek tartja. A kormányok, parlamentek és polgárok játszmáinál fontosabbnak véli azokat a diffúz gazdasági és társadalmi erőket, melyek a lakosság mindennapi életét határozzák meg. Az európai egység az individuális érdekek és szokások lassú egymáshoz közelítéséből születhet meg – ennek a folyamatnak pedig leginkább egy racionális bürokrácia adhat irányt. A funkcionalisták szeme előtt – a hivatalok fenntartásán túl – semmilyen végső cél nem lebeg.

A három diskurzus három különböző milióból ered: a királyi udvar, a polgári szellem és a hivatali papír miliójából. Az államok diskurzusa az európai államrendszerrel egyidős. Egy tizenötödik századi cseh király a törökök előrenyomulásától megrettenve már egy közös Tanács kidolgozott tervét terjesztette a keresztény uralkodók elé. Hasonló terveket dédelgetett a harmincéves háború idején XIII. Lajos államminisztere, Richelieu bíboros is. Az 1648-as vesztfáliai béke után azonban az európai államok nem szerveződtek konföderális szövetségbe. Ehelyett az erőegyensúly változásai határozták meg a folyamatokat – és e rendben az uralkodók és a vezető politikusok általában megtalálták a számításaikat. A kormányok vezetői csak az 1914 és 1945 közötti drámai háború (melyet egyikük „második harmincéves háborúnak” nevezett)² végéhez közeledve álltak ki ismét az államok diskurzusa mellett – mindenekelőtt a brit Churchill és a francia De Gaulle.

A polgárok Európájának diskurzusa a polgárságot hatalomhoz juttató francia forradalom után született. Az 1789-es forradalom a közös történelem jelentőségére is ráirányította az írók és gondolkodók figyelmét. Novalis, Burke vagy később Guizot a kereszténységgel, a szabadsággal és a kultúrával azonosította Európát. 1814-ben Saint-Simon már megjelentette egy európai parlamenti rendszer tervét. 1849-ben, egy évvel az újabb demokratikus forradalmak után Victor Hugo megalkotta az „Európai Egyesült Államok” fogalmát – mely a mai napig az európai föderalizmus legfőbb jelszava. Az első világháború után egy osztrák gróf, Richard Coudenhove-Kalergi a páneurópai eszme megfogalmazásával már „nem az államok, hanem az emberek” egyesítéséért szállt síkra. Coudenhove-Kalergihez olyan értelmiségiek csatlakoztak, mint Einstein, Apollinaire vagy Thomas Mann, illetve olyan politikusok, mint Aristide Briand francia miniszterelnök vagy az ekkor kölni főpolgármester, Konrad Adenauer. A polgárok diskurzusa csak a második világháború idején öltött bizonyos „népi” jelleget: az antifasiszta ellenállók „Európa-mozgalma” olasz, belga, francia, holland, norvég, jugoszláv és német ellenállókat egyesített.

A hivatalok Európájának diskurzusa 1945 után lépett a színre. Első szószólói közé magas beosztású (nemzetközi) hivatalnokok tartoztak. A legbefolyásosabb képviselőjük Jean Monnet francia üzletember és tisztségviselő volt. A két világháború alatt amerikai, brit és francia szállítmányozási-élelmezési szervezetek munkáját koordinálta, a húszas évek elején a Népszövetségnek dolgozott Genfben. A funkcionalisták közül meg kell még említenünk Johan Willem Beyen holland bankárt és Robert Marjolin francia közgazdászt. Beyen részt vett a Nemzetközi Valutaalap létrehozó 1944-es Breton Woods-i konferencián, 1952 és 1956 között pedig holland külügyminiszterként – mindvégig független parlamenti képviselő maradt – sokat tett az egységes európai piac kialakításáért. Robert Marjolin 1948-ban a legmagasabb beosztású tisztségviselője volt annak a szervezetnek, mely tizenhét nyugat-európai állam között osztotta szét a Marshall-segélyt; 1958 és 67 között két Európai Bizottságnak is az elnökhelyettese volt.

Közvetlenül 1945 után számos konferenciát rendeztek az emelkedett „európai gondolat” jegyében, 1950-től azonban már a politika volt e diskurzus legfőbb mozgatója. 1962-ben az Európai Bizottság elnöke, Walter Hallstein így fogalmazta meg az (ekkor már gőzerővel működő) hivatalok diskurzusának lényegét: „Világunk természete nem csak arra int minket, hogy újraértelmezzük a »politika« és a »gazdaság« fogalmát, de arra is,

hogy újrarajzoljuk – vagy akár fel is számoljuk – e két fogalom szemantikai határait.”³

Az európai államok, polgárok és hivatalok nevében vívott politikai küzdelmek újabb és újabb hatalmi viszonyokat, ideológiai konstellációkat és fogalmakat szültek.

Kitűnő példa erre az „intézményi háromszög” fogalma, mely 1980 körül bukkant fel először. Ekkor az Európai Bizottság, az Európai Unió Tanácsa (melyben a tagállamok miniszterei vesznek részt), illetve az Európai Parlament megőrizendő egyensúlyára utaltak e kifejezéssel. Külön-külön ebben a három intézményben ölt testet a hivatalok, az államok és a polgárok diskurzusa. Az „intézményi háromszög” retorikai mestermű: hatalmi egyensúlyt feltételez, pacifikálja a versengő álláspontokat, és matematikai igazolást nyújt a politikai döntésekhez. Aligha különös, hogy a fogalom a mai napig népszerű: a három intézmény egyike sem üdvözölné egy „négyzög” létrejöttét, vagyis egy konkurens intézmény színre lépését.

Idővel a három diskurzusból három kevert diskurzus is létrejött: beszélhetünk szupranacionalizmusról, vagyis „nemzetek felettségéről” (hivatalok és polgárok), „kormányköziségéről” (hivatalok és államok), valamint konstitucionalizmusról (államok és polgárok). A kevert diskurzusok közül a nemzetek felettség és a kormányköziség született meg először: a hivatalos beszédet évtizedeken keresztül ez a két diskurzus határozta meg. Brüsszelben és bizonyos tudományos körökben az európai intézményrendszer belső mozgásait *vagy* a nemzetek fölöttség („közösségiség”) *vagy* a kormányok közöttiség mércéjével mérték. Számos esetben azonban e két mérce csak látszólag mutat más-más eredményt. A konstitucionalizmus – melyet a kilencvenes években épp e két mérce elégtelensége hívott életre – már egy minden tagállamot érintő, közismert problémakör fogalmi szerint értelmezi a folyamatokat.

A diszciplína kényszere

A nyelv sosem mentes a diszciplinaritás eszközeitől, és ez már a szavak szintjén is tetten érhető. Vegyük csak könyvünk témáját: mi volna ennek legalkalmasabb megnevezése? A közkeletű kifejezések közé az (európai) „integráció”, „konstrukció”, „egységesülés”, illetve „együttműködés” tartozik. E kifejezések csak látszatra leíró jellegűek. Mindegyiknek megvan a maga sajátos csengése, és mindegyik bizonyos korlátozó elvet, kényszert is hordoz.

Az „integráció” fájdalommentes, már-már kémiai folyamatra utal, melynek során végül homogén vegyület keletkezik. A „konstrukció” (vagy felépítés) egy épülőfélben levő szerkezetet juttathat eszükbe. Az „egységesülés” nyitva hagyja a kérdést, hogy a folyamatok a tagok akaratából vagy akaratuk ellenére mennek végbe, míg az „együttműködés” a (tag)államok önállóságát hangsúlyozza. Mindegyik fogalom érvénytelenít és egyúttal létre is hoz egy-egy fogalmi világot – és így is használjuk, illetve értelmezzük e fogalmakat. Nem mellékes, hogy a holland kormány – mely éveken át az „európai integráció” élharcosai közé tartozott – a 2005-ös, kijózanító népszavazás után az „európai együttműködés” üzemmódjára kapcsolt át, míg a francia kormányzat a határozott „nem”-et követően is kitartott az „európai konstrukció” mellett.*

A fogalmak kényszerítő erejétől a tudományok sem szabadulhatnak. Sőt: éppen e korlátozó elvnek köszönhetik, hogy ismereteket hoznak létre. „Egy diszciplínát – írja Foucault – tárgyak tartománya, módszerek csoportja, igaznak tekintett kijelentések korpusza, szabályok, definíciók, technikák és eszközök összessége határoz meg [...]. Valamely diszciplínában nem tételeznek fel eleve egy értelmet (*sens*), amelyet újra fel kell tárni, sem azonosságot, amelyet meg kell ismételni, hanem új kijelentések megalkotása a követelmény.”⁴ Az új kijelentéseknek azonban, mielőtt igaznak vagy hamisnak nevezhetnénk őket, idomulniuk kell egy adott nyelvi tér szabályaihoz. Minden diszciplína politikai töltettel bír: a tudományos „meggyőző erő” épp úgy gyökerezhet az analitikus eszközökben, mint a politikai előfeltevésekben. A tények és a normák nem mindig különíthetőek el egymástól.

Ennek ismeretében érdemes megvizsgálnunk, hogy az Európáról való tudás milyen típusát vonzzák magukhoz az egyes ideológiai kifejezések, illetve milyen politikai igényeket igazolhatnak a különböző tudományterületek. Mind az államok, mind a polgárok, mind a hivatalok Európájának diskurzususa határozott kívánalmakból született: hogyan (és hogyan nem) kellene festenie Európának? Leplezetlenül normatív diskurzusokról van tehát szó. Ugyanakkor bizalmas viszonyt ápolnak olyan tudományterületekkel, melyek leíró tudományokként definiálják magukat – ez legalábbis elgondolkodtató.

* Internetes keresés alapján az angol *european integration* jóval (körülbelül tízszer) gyakoribb, mint a *european construction*, a franciában azonban fordított a helyzet: a *construction européenne*-re kétszer több találat érkezik, mint az *intégration européenne*-re. E nyelvi különbséget most mégis figyelmen kívül hagyom: nem *megválaszolja* ugyanis a kérdést, hogy miért részesülhet előnyben valamely diskurzus a többivel szemben, hanem egy másik területre (az egyes nemzetek politikai kultúráinak különbségeire) irányítja.

Vajon akaratlanul is *politikai* álláspontokat képviselnek az Európai Unióval foglalkozó tudományok? Mik lehetnek ezek az álláspontok?

Induljunk ki az alábbi három fogalomból: *integráció*, *együtműködés*, *konstrukció*. A három fogalom mindegyike rokonítható a fenti diskurzusok és kevert diskurzusok egyikével, ezenkívül mindhárom fogalmat előszeretettel használja egy-egy tudományterület. A fogalmak értelmező mércét kínálnak a tudományterületek számára: olyan „igazságok” megfogalmazását segítik elő, melyek köré külön-külön ismeretek szervezhetők; e három mérce az *eredmény*, az *akarat* és a *forma*.

A *hivatalok* Európáját az *integráció* tudományterületei támogatják. Ezt a nyelvet elsősorban közgazdászok beszélik (tőlük ered az európai integráció fogalma is), de említenünk kell a szociológusokat és a politológusokat is. Ők azok, akik a kezdetek óta ismerősnek érzik a hivatalok világméretű és munkamódszerét. „Szellemi gyermekük” a funkcionalizmus. Az ötvenes évek óta mérik, mérlegelik, vigyázó füllel kopogtatják végig mindazt, ami mozgásban tartja a központi bürokráciát: kereskedelem, árfolyamok, vásárlói magatartás, utazási kedv, véleményformálás, szervezti irányítási módszerek. Az integráció varázsigéje, a *spill-over* (Lindberg) szerint a hétköznapi gazdasági érdekek egy ponton túl politikai lojalitásba öltönek testet. A folyamat állandó, és feltartóztatathatatlanságban egy irányba (a *jó* irányba) halad. Az integráció ismeretfogalma mérhető eredményeket követel – e nyelvi mező a szeszélyes politikával szemben a hivatali gyakorlatot részesíti előnyben.

Az *államok* Európájának diskurzusa azokra támaszkodhat, akik *együtműködésként* tekintenek az európai folyamatokra. Legfőbb képviselőik a történészek és a nemzetközi kapcsolatok szakértői. Gondolatmeneteiknek az államok és a polgárok a kiindulópontjai. Figyelmüket háborúk és békék, hatalmak és érdekek, választási eredmények és jelképek kötik le. A tényekre és a józan észre hagyatkoznak. Helyszínt, szereplőket és bonyodalmat vázolnak, hogy végül történetté álljanak össze az elemek. Elbeszéléseikbe szívesen emelik be a sötét múltat, a geopolitikai dzsungel régmúltját – innen lép elő hősük, az Állam, aki bátran szembeszáll az ellenféllel, arcával pedig a közönség felé fordul. A történetből sohasem hiányozhat az *akarat*. A politikai értelemben vett Európa számos történész szerint (akik főleg a 19. századi nemzetállamok történettudománya felől érkeznek): komédia. Nem esik nehezükre, hogy a „propaganda” nyomait ismerjék fel abban a történetben, melyben Franciaország, Németország vagy Anglia helyett ezúttal egy ismeretlen hős, Európa lép a színpadra. Az euroszeptizmus udvari beszállítói elsősorban a történészek közül kerülnek ki – míg a nemzetközi

kapcsolatok szakértői a támogatásukról biztosítják őket. Komolyan veszik ugyan az európai intézményeket, de legfőképp azért, hogy nagyobb súlya legyen a felismerésüknek: ezek az intézmények úgy táncolnak, ahogy az ő hősük fütyül.

A *polgárok* Európájának diskurzusa nélkülözi a tudományos közösséggel való kapcsolatokat. Mivel az európai polgárság egy még létrehozandó közösség, e diskurzus a *konstrukció* ideájára támaszkodik. Ezt a nyelvet – néhány író és értelmiségin kívül – elsősorban a *jog* gyakorlói beszélik. Nincs ugyanis más diszciplína, mely jobban ismerné a szabályok teremtő erejét. Pontosabban fogalmazva: ahogy a közgazdászok és szociológusok ismeretei a konkrét eredményeknek köszönhetik létüket, ahogy a történészek és politológusok elbeszéléseit egy közösségi akarat létrejötte és működése vezeti, úgy a jogászok diskurzusa elsősorban ismeretlen és eddig kordában nem tartott helyzetek formába kényszerítésében érdekelt. Mégpedig a következőképpen.

A jognak önmagában nincsen tárgya; formagondolat lévén tartalmat keres. Éppen ezért ez az egyetlen diszciplína, mely mindhárom diskurzussal megtalálja a hangot. A jogászok a hivatalok diskurzusához kapcsolódva alkották meg a „közösségi jog” fogalmát. Az alapító években jogászok találtak nyelvet a még bizonytalan kívánalmaknak és gondolatoknak (1950 nyarán egy német jogász állt elő a „Közösség” elnevezéssel, mindössze hetekkel azután, hogy Schuman publikálta tervét a német és francia szén- és acélipar egyesítéséről). Talán ez magyarázhatja, hogy az európai rendszerről szólva – mi is volna ez? minek nevezhetnék? létezik-e vajon? – a jogászok *nem* a politológusok által előszeretettel használt bizonytalan fogalmakkal élnek. A jogászok számára az európai közösség az első szerződés érvénybe lépte óta támadhatatlan jogi tény: otthonosan mozognak a rendeletek, irányelvek, határozatok és ítéletek világában. A jogi gondolkodást ugyanakkor fontos szálak fűzik az európai államokhoz és államok közötti térhez is. Ez nem a világháború utáni történelem fejleménye: Hugo de Groot óta dolgoznak jogászok a „nemzetközi jog” területén. Nem meglepő tehát, hogy vannak jogászok, és éppen jogászok azok, akik nagy hévvel védelmezik a közösségi jog sajátos karakterét (a dialógus az egyetemi berkeken túl elsősorban az ítélkező szervek között zajlik), és elsősorban a jogászok azok, akik Európában nem sok újat látnak a nap alatt. Végezetül a jog szoros szálakkal fűződik a polgárok Európájának gondolatához is. Ami 1952-ig a Közösség hivatalaira volt igaz, az további negyven évig az európai polgárra is állt: nem létezett, kizárólag a szellem és a képzelet szférájában öltött testet. 1992-ben azonban kikiáltották a létezését, s ezzel a konstitucionális jog üres formát

hozott létre – hangzott ekkoriban a kritika. A jogi gondolkodás mindazonáltal nem retten vissza a fokozatosan tartalmat nyerő üres formáktól, ezért a polgárok diskurzusa (melyet még mindig elsősorban filozófusok és írók képviselnek) leginkább a jogászoknak tartozik köszönettel. A konceptuális légvárakat egyedül a jog képes tényekké formálni.

Természetesen a hivatalok, államok és polgárok diskurzusát nem mindig hallani egyformán tisztán. Az európai politika 1950 utáni fordulatai rendre meghatározták, mely diskurzus kínálhatta a legkelendőbb fogalmakat. Egy adott pillanatban valamely tudományág szolgálhat olyan tényekkel vagy érvekkel (normákkal), melyek a többi diszciplína számára láthatatlanok vagy el nem gondolhatók.

Jól megfigyelhető ez a hivatalok diskurzusának felemelkedésén és hanyatlásán. A diskurzus egyik alapító atyja Ernst B. Haas amerikai politológus volt. 1958-as *The uniting of Europe* címet viselő tanulmányában azt vizsgálta, hogyan befolyásolta a Közösség a tagállamok politikai életét. A tagállamokat „élő laboratóriumként”, a politikai integrációt szabályos folyamatként szemlélte. Meghatározott időközönként mérte a változók alakulását: összehasonlította például, hogy 1952 és 1957 között miként változott a pártok, szakszervezetek és gyáriparosok magatartása a Szén- és Acélközösséget létrehozó *Párizsi szerződéssel* kapcsolatban. Rámutatott, miként befolyásolhatta, sőt táplálhatta ezt a folyamatot a központi bürokrácia. Minden a gazdasági érdekeken múlt, az ideológia nem játszott szerepet. Ernst B. Haas a hivatali diskurzus magabiztos szószólójaként jelentette ki: „A folyamat háttérben gazdasági szakemberek, tervezők, beruházó nagyiparosok és szakszervezeti vezetők álltak – nem pedig politikusok, tudósok, írók vagy költők.”⁵

Haas tanulmánya kezdetben döntően befolyásolta az európai beszédet. A hatvanas években Haas egyetemi hallgatói – akik brüsszeli hivatalokban töltötték szakmai gyakorlatukat – gyakran hallották vissza tanáruk analitikus fogalmait („a szektorintegráció expanzív logikája” stb.). Egyik tanítványa 1963-ban ezzel a mondattal kezdte doktori disszertációját: „A nemzetállamok ideáját megalkotó Európa ma már a legjobb úton halad afelé, hogy a gyakorlatban érvénytelenítse ezt az ideát.”⁶ Haas köreiből a nemzetállamok bukását az örömteli várakozás gondosságával tanulmányozták. Az évtized végére azonban megfordult a hangulat. A hivatali diskurzus várakozásai alaptalannak bizonyultak. Haasnak el kellett ismernie, hogy alábecsülte a geopolitikai együttállásoknak és a tagállamok társadalmi-gazdasági folyamatainak szerepét, illetve hogy nem ismerte fel a klasszikus politikai

lojalításban és a karizmatikus nemzeti vezetőkben rejlő potenciált. Vagy ahogy – jóval egyszerűbben – ő maga foglalta össze: „De Gaulle megcáfolt minket.”⁷ Haas és tanítványai elfeledkeztek a történelemről.

Csak a nyolcvanas évek közepén kapott új lendületet a hivatalok diskurzusa. A brüsszeli bürokrácia a Közösség belső piacát védő határozatokkal hívta fel magára a figyelmet. S bár ez felerősítette azokat a hangokat, melyek szerint Brüsszel illegitim határozatgyár volna, a politológusok fiatalabb nemzedéke szembeszállt a kritikával – ők (ismét) a régi politikai formák hanyatlását vizionálták, melyhez ezúttal a globális hálózatok, a deterritorizáció, illetve a hatalmi rendszerek bonyolultsága vezet. Az ellenszert a *governance* nyújtotta. E divatszó szerint a szakértők az egyes szektorok és döntéshozó szervek érdekeltjeinek meghallgatása után bátran hozhatnak olyan döntéseket is, melyek nemcsak a szakterületi, de akár a demokratikus kereteket is feszegetik. A legitimitás szerintük nemcsak a beleszólás jogán, hanem az eredményeken is alapulhat. Az ehhez hasonló elméleteket – gondoljunk csak Giandomenico Majone *Regulating Europe* (1996) vagy Fritz Scharpf *Governing* című könyvére – hálásan fogadta a közösségi bürokrácia. Az Európai Bizottság 2001-ben büszkén állt elő a *governance* elméletét hirdető Fehér Könyvével (*White Paper on Governance*) – épp akkor, mikor az európai beszéd iránya a hivatalok diskurzusa felől a konstitucionalizmus irányába fordult. A brüsszeli lobbisták mindenestre örömmel vették tudomásul, hogy egy csapásra az európai *civil társadalom* tekintélyes szószólói lettek.

A sokáig várakozó álláspontot elfoglaló államok diskurzusa elsősorban a két másik diskurzus felfokozott várakozásainak megcáfolásában lelte örömét. De Gaulle hatvanas évekbeli európai fellépésében – mely kijózanítóan hatott a hivatalok ideológusai számára – az államok szószólói igazoltnak látták várakozásaikat. Stanley Hoffmann, a nemzetközi kapcsolatok amerikai szakértője így fogalmazott: „A politika akarat kérdése. [...] Az európaiaknak mindenekelőtt azt az akaratot kell felmutatniuk, mellyel áthidalhatják végre a jelenlegi különbségeket, és megteremthetik egy közös struktúra alapjait. Máskülönben minden marad a régiben: az európai államok nem *tengelyként*, hanem önálló államokként, illetve államok többé-kevésbé definiált csoportjaként léphetnek csak színre.”⁸ Hoffmann elégtelennek ítélte ezt az európai akaratot. Egyáltalán nem hitte, hogy megszámláltattak volna az európai nemzetállamok napjai. A háború utáni nemzetközi együttműködések csak megerősítették az államok tekintélyét: az „otthoni” politikai életet egyértelműen az államok határozták meg. Amit gazdasági vagy katonai területen egy-egy államnak nem sikerült véghezvinnie,

azt „a harakirinél jóval kevésbé drámai eszközökkel” is elérhették. Az 1966-os konklúzió szerint: „Az egyesült Európa arca egyelőre láthatatlan.”⁹

Az államok diskurzusának mai képviselői is szívesen szegülnek szembe a hivatali diskurzus igényeivel. Egy angol történész, Alan S. Milward szerint az Európai Közösség létrejötte nem véget vetett a nemzetállamoknak, hanem egyenesen mentőövet dobott nekik. Mindezt a Közösség korai gazdasági időszakából vett kimutatásokkal támasztotta alá (a szénkitermelés és a kereskedelem számainak, illetve a mezőgazdasági termékek árának alakulásával). Milward konklúziója szerint „az integráció során nem valamely új kormányzati mód váltotta le a nemzetállamok elégtelen működését; az integrációt maguk a nemzetállamok vitték véghez – saját céljaik érdekében és a saját akaratukból.”¹⁰ Milward feltételezéseit osztja Andrew Moravcsik amerikai politológus is. Az egységes európai piac- és pénzpolitikát megteremtő öt megállapodás 1955 és 1992 közötti történetét áttekintő könyvében a következő végkövetkeztetést nyújtja: „Az integráció folyamata nem érvénytelenítette, és nem is játszotta ki egymás ellen az egyes nemzetek vezetőinek politikai akaratát – az integráció *tükrözte* ezt az akaratot.”¹¹ A szerző szerint az egyes megállapodások szövege a befolyásosabb államok – Franciaország, Németország, Nagy-Britannia – hatalmi relációit tükrözi, nem pedig a brüsszeli „nemzetek feletti” játékosok ügyességét. Az ütőkártyák továbbra is az államok kezében vannak.

A polgárok diskurzusa az európai rendet a tagállamok összességét meghaladó egészként képzei el. A politikai értelemben vett Európa tanulmányozása a konstitucionális fordulat után maga mögött hagyta addigi szülőföldjét, a nemzetközi kapcsolatok területét, hogy újabb, addig fel nem derített területek felé, a jog és a politikaelmélet felé forduljon. A hangadó J. J. H. Weiler megfogalmazásával élve „a konstitucionalizmus eljövetele a nemzetközi kapcsolatok szakértői számára ugyaazt jelentette, mint amit a szovjetológusoknak a *peresztrojka*.”¹²

A konstitucionalizmus az első biztos pontokat a jog tényeiben és normáiban találta meg – mintha csak az Európai Bíróság önképére szabták volna. 1981-es nevezetes tanulmányában Eric Stein amerikai jogász így írt: „A Luxemburgi Nagyhercegség meseországában egészen eddig boldogan, a hatalomtól és a médiától nem zavartatva élte napjait az Európai Közösségek Bírósága, mely most egy föderális Európa alkotmányos tervezetével állt elő.”¹³ Stein tanítványa, Joseph Weiler a következő magyarázattal törte meg az államok diskurzusának magabiztos képviselőit: bár a hatvanas évek óta a politikai rendszer a kormányköziség jegyeit mutatja, az európai jogrendszer – elfogadva az Európai Bíróság néhány úttörő határozatát – a föderalizmus

irányába halad. E két jelenséget egészen addig egymástól elzárt körök kísérték figyelemmel, így történhetett, hogy a politológusok és a jogászok Európa-képe kevésbé emlékeztetett egymásra. Weiler volt a közvetítő, aki kimutatta, milyen politikai állásfoglalásokat rejtene a jogi formulák – ezt az előbbi diszciplína titkolta, az utóbbi tagadta.

A konstitucionális berendezkedés gondolata ezután az „építőkövek”, vagyis a polgárság felé fordult. Reflektorfénybe került az Európai Parlament, illetve tér nyílt a közbeszéd olyan témái előtt, mint európai demokrácia, európai tér, európai identitás. Jürgen Habermas ennek a gondolatnak adott hangot, mikor 1995-ben azt írta, nem jöhet létre európai demokrácia „a közös politikai kultúra európai közterei nélkül: civil társadalom, egyesületek, kormányoktól független szervezetek, polgármozgalmak, valamint természetesen az európai szintérnek megfelelő pártrendszerek.”¹⁴ Ezeket a feltételeket a polgárok diskurzusa megkerülhetetlennek véli.

E diskurzus képviselői közül azonban nem minden elméletalkotó teszi az Európai Parlamentre a tétjeit. Larry Siedentop a *Democracy in Europe* (2000) című könyvében egy olyan Európai Szenátus felállítása mellett érvel, melyben az egyes nemzetek törvényhozásainak tekintélyes képviselői foglalnának helyet. Siedentop ugyanis – Montesquieu nyomán – a hatalom megosztásában látja az egyetlen ellenszerét annak, hogy az Unió bürokratikus uralmi rendszerré váljon. Csak a polgárok szerepvállalása és az alkotmányosság tudata fékezheti meg a központosító tendenciákat. Siedentop bánatára az európai elit nem látta be, hogy „az állam formája”¹⁵ döntően befolyásolja a közélet minőségét; a szerző szerint a politikai gondolkodásmódot a gazdasági észjárás szorította háttérbe. Intő példaként hozza fel, hogy Margaret Thatcher gazdasági megfontolásokból 1985-ben beleegyezett egy 1992-ben érvénybe lépő, a közös piac érdekeit szem előtt tartó európai szerződés módosításba, később azonban, mikor felismerte a módosítás politikai implikációit, már hiába bánta meg a tettét.

Az európai „államforma” kérdése az akadémikus világából 2000 májusában lépett ki a politika színpadára. Joschka Fischer német külügyminiszter a hivatalok fennállásának ötvenedik évfordulóján tartott beszédében megtörte azt a csendet, mely a politikai Európa jövője és célja körül sűrűsödött. Fischer beszéde diplomáciai és alkotmányozási diskurzusok előtt nyitotta meg az utat: idővel megszületett az Európai Alkotmány, s úgy tűnt, hogy ezzel révbe is ért az államok és polgárok kevert diskurzusa.

Az elmúlt hatvan évben az európai tudományok ismeretigényei három kérdés köré szerveződtek: a hivatalok működése, az államok hatalmi játszmái, illetve a polgárok képviselőinek ügye köré (angolosan szólva: *policy, politics, polity*). E diszciplínák külön-külön lencsékkel élesítenek a valóság képén – kiválóan megférnek tehát egymás mellett. Foucault óta azonban tudjuk, hogy a „lencse” megválasztása egyben politikai döntés is, mellyel akarva-akaratlanul részt veszünk a nemzeti és nemzetközi intézmények, illetve képviselőik küzdelmeiben. A tudományos diskurzusok saját igazságokat fogalmaznak meg – a politika végéről, a nemzetállamok alkalmazkodóképességéről vagy a demokrácia állapotáról –, de ezek mögül az igazságok mögül rendre kihallani azokat a félelmeket és vágyakat, melyek megelőzték a tudományos kérdésfeltevést.

Hogyan szabadulhatnánk meg az ideológiák kényszerítő nyomásától? Lehetséges ez egyáltalán? Vagy az objektivitás iránti igényünket kizárólag a relativizmus lustaságára cserélhetjük?

Az események ítélőszéke

A politika olyan játszma, mely a jelenben teremt kapcsolatot a lezárt múlt és a még nyitott jövő között. A diskurzusok igazához vagy tévedéséhez ez az alapvető történetiség ad kulcsot. Az eddig általunk lazán kezelt *ideológia* fogalmát Raymond Aron nyomán így határozhatnánk meg: „olyan kiinduló hipotézis, mely a történelem ítéletére vár”,¹⁶ másképp megfogalmazva: az ideológia mindig egy kívánt jövő megelőlegezése. Tekintettel arra, hogy a jövő elvileg nyitott – és ezt a nyitottságot a democráciákban az ideológiák egymásmellettsége, illetve a pártok küzdelme fejezi ki –, a politikai jövőképek egyike idővel valósággá *válhat*. Ebben rejlik az ideológiai diskurzusok igazsága, ez igazolja létjogosultságukat. Mikor azonban a nyílt jövőt beéri a jelen, egy csapásra múlttá lesz – az ítélet pedig elkerülhetetlen: mérhetővé válik az ígéret és a tettek, a jövőkép és a tények távolsága. Ez magyarázza az ideológiák tévedéseit, emiatt kényszerülnek folyamatos megújulásra.*

A történetiség elől az európai rendet tárgyaló diskurzusok sem menekülhetnek. Ezek a diskurzusok is ideológiai diskurzusok: bár legitim módon hivatkozhatnak a jövőre, számolniuk kell a veszéllyel, hogy a történelem meghazudtolja őket. Nem meglepő tehát, hogy az államok, a polgárok és a hivatalok diskurzusa a második világháborút követő években tűnt a leginkább

* Ezek miatt az elkerülhetetlen tévedések miatt cseng olyan kellemetlenül az *ideológia* kifejezés – különösen azóta, hogy a „létező szocializmus” megismertette a világgal azt, amikor az égvilágon semmilyen kapcsolat nincs jövőkép és valóság között.

ideológiának. Bármit is állítottak, az csak a jövőre vonatkozhatott: „létező” Európáról nem vagy alig beszélhettek. 1950-től, a Schuman-tervtől számítva azonban már a tények és az események vizsgáján kellett megméretkezniük az egyes diskurzusoknak. Vonatkozott ez mind a normatív diskurzusokra (melyeknek idővel a kívánalmaikon kellett igazítaniuk), mind a támogató, tudományos diszciplínákra (melyeknek a valósághoz kellett igazítaniuk a prognózisukat). Ma már egyik diskurzus sem rendelkezik analitikus meggyőző erővel: a hallgatóságtól mindenekelőtt megértést és türelmet kérnek, és gyakran hangoztatják, hogy az Unió „talányos szervezet”, melyet a jelek szerint „csak a tanultabb jogászok és szakértők képesek áttekinteni.”¹⁷ A tudományok képviselői Európát *sui generis*ként, külön esetként aposztrofálják. Ez utóbbi megjelölés azt az orvost juttatja az eszünkbe, aki közli, hogy betege autoimmun betegségben szenved – ad ugyan diagnózist, de ezzel csak saját tanácsstalanságáról árulkodik.

Korai volna még az intellektus kapitulációja. Ugyanennyi energia befektetésével akár tanulhatnánk is a történetiség következményeiből. Kezdenénk azzal, hogy belátjuk: nem tehetjük zárójelbe a politika történetiségét: nem redukálhatjuk előre nem látható véletlenek (ún. *exogén faktorok*) összességére, de nem is kell a visszamenő hatállyal ítélkező döntőbírárság szerepével felruháznunk – elég, ha helyet szorítunk neki az Európáról való beszéden belül. Megkülönböztetett figyelemmel kell fordulnunk az *események* felé, észre kell vennünk, mik azok, amik megszakíthatják a dolgok menetét. A politika nagyüzemében ugyanis döntő szerepe van a váratlan eseményeknek. Egyetértéssel idézhetjük John Pocock definícióját a kormányzásról: „az esetlegességek kezelésére szolgáló eszközök összessége.”¹⁸

Csak jól járhatunk, ha megszabadulunk attól a lenéző attitűdtől, mellyel a tudósok az esetlegességek felé fordulnak; kifejezetten érdemes komolyan vennünk a politika szereplőinek tapasztalatait. A legjobb politikusok azok közül kerülnek ki, akik tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy sorsuk a történelem hullámaitól függ. Velősen fogalmazta meg ezt pályája elején Harold Macmillan brit miniszterelnök, mikor egy újságíró azt kérdezte tőle, mitől tart a legjobban: „Az eseményektől, drága fiam, az eseményektől.”

A három diskurzus mindegyike olyan illúziók foglya volt, melyek lehetlenné tették a politika alapvető történetiségének belátását. A hivatalok ideológusai nyíltan kirekesztették az időt: egy politikától mentes *jelen* díszletei közé húzódtak. Európát „élő laboratóriumnak” (Haas) tekintették, a politikától a változatlan környezetben felmutatható eredményeket, illetve

konkrét technikai problémák megoldását várták. A polgárok diskurzusának képviselői egy radikálisan más *jövő* eljövételét várták. Föderális Európában hittek, a békében és a demokráciában; arra számítottak, hogy az emberek magától értetődő módon csatlakoznak ehhez a gondolathoz. Az ismeretlenre való hivatkozásuk azonban kiszolgáltatta őket: egyesek szemében vallásosnak tűnhettek. Az államok diskurzusának magabiztossága elsősorban a *múltból* táplálkozott. Képviselői szemében Európa csak az évszázados nemzeti akarat továbbélése volt – mindössze az eszközök változtak. E diskurzus hangadói a kételyeikre voltak a legbüszkébbek.

A sors szeszélyei ellen úgy vértelmezhetjük fel magunkat, ha valamilyen módon kapcsolatot teremtünk múltunk, jelenünk és jövőnk között. Csak így értelmezhetjük helyesen mind a kontinuitást, mind a kontinuitás megszakadását. Kezdetben sokat ígért a konstitucionalizmus, vagyis az államok és a polgárok kevert diskurzusa, mely úgy képviselte a történeti tudatot, hogy a *jövő* elől sem zárkózott el. A gyakorlatban azonban a konstitucionalizmus a föderalizmus háború utáni örökségét vitte tovább: kizárólag a *jövőre* hagyatkozott. Az európai konstitucionalizmus 2000 és 2004 közötti fellendülését lényeglátóan foglalta össze Neil Walker az egyik széljegyzetében: „az európai kontextus azonban [mármint az amerikaival ellentétben – L.v.M.] előre tekint. Prognózist vár a magyarázat helyett, és a legjobb megoldást keresi ahelyett, hogy a legtöbbet kihozná a múltból.”¹⁹ Be kell látnunk, hogy korántsem ilyen egyszerű megfejteni a múlt jelentéseit. Mégsem volna haszontalan, hiszen így talán választ kapnánk a jelen egyik legelkoptatottabb kérdésére: hogyan tovább? Ha úgy tetszik, a *Quo vadis, Europa?* kérdésén kívül néha feltehetnénk az *Unde venis?* kérdését is.

Ez azt követelné a szerzőktől – és mellesleg a politikusoktól is –, hogy magabiztosan tájékozódjanak múlt, jelen és *jövő* között. A nagy francia történész, Marc Bloch ezzel kapcsolatban a „korok szolidaritásáról” írt. Megítélése szerint „a korok e szolidaritása olyan erős, hogy az értelmezés kapcsán köztük valóban kétirányú. A jelen meg nem értése a múlt nem ismeréséből származik. De ugyanígy hiábavaló dolog minden erőnket a múlt megértésére fordítani, ha a jelenről semmit sem tudunk.”^{20*}

* Bloch így folytatja, 1941-ből: „Háborúk, csaták lefolyásáról sokat olvastam és magam is sokat beszéltem. De tudtam-e igazán, a szó teljes értelmében azt, belülről, hogy mi a bekerítés egy sereg és a vereség egy nép számára, míg magam is át nem éltem ennek émelyítő keservét? Míg, 1918 nyarán és őszén, magam is be nem lélegeztem a győzelem mámorát – (s remélem, még egyszer teleszívhatom vele a tüdőm: az illat azonban, sajnos, nem lesz többé ugyanaz) – tudtam-e, mit jelent ez a gyönyörű szó?” A szövegrészről különösen megrendítővé teszi, hogy Bloch nem érthette meg a francia felszabadulást. 1944-ben mint az ellenállás tagját letartóztatták és kivégezték a nácik.

2. HÁROM EURÓPAI SZFÉRA

1876 novemberében Otto von Bismarck ezt firkantotta egy neki küldött levél margójára: „Tévedésben él mindenki, aki Európáról szónokol. Európa földrajzi fogalom.” Bismarck bosszúságát a diplomáciai tárgyalások táplálták: „Európáról mindig azok a politikusok beszélnek, akik ugyan más hatalmaktól követelődnek, de a saját nevükben nem mernének kiállni.”²¹ Bár a kifejezéstől a 19. században elidegeníthetetlenek voltak bizonyos földrajzi és kulturális tartalmak, senki nem beszélhetett Európa nevében. A kontinensnek mint egésznek nem volt törvényhozása, bírósága, valutája, bankja, hivatali apparátusa, zászlaja, kormánya, jogrendszere vagy népe. Politikai szempontból Európa nem létezett.

Ma mintha másképp festene a helyzet. Számos politikai szereplő Európa „nevében” hoz döntéseket. Senki sem neveti ki őket, és – újabb csoda – a vonatkozó határozatokat, szabályokat minden további nélkül végrehajtják, betartják. Azt azonban észrevehetjük, hogy e politikai entitás képviselői között komoly rivalizálás folyik. Többek között az EU-csúcsokon megjelenő kormányfőket, a Bizottság elnökét, az Európai Bíróságot, az Európai Parlamentet, a francia elnök és a német kancellár duettjét, Párizs, Berlin és London trióját, valamint a gazdaságilag legerősebb négy, öt, illetve nyolc állam képviselőit hallhatjuk Európa nevében nyilatkozni. A jelek szerint mindannyian abból indulnak ki, hogy létezik egy Európa nevű politikai test. Mégis, néha úgy tűnik, ez a felfogás ma épp olyan illuzórikus, mint a 19. században. Mintha a bismarcki „definíció” próbáját nem mindig sikerülne kiállni. Vagy nincs az a benyomásunk, hogy igazán komoly helyzetekben – például amikor az USA megtámadta Irakot – megosztottság jellemezné Európát? Jugoszlávia szétesésekor nem nézte tehetetlenül Európa, hogy a kontinensen 1945 után először ismét háború tört ki? Tudja-e az emberek többsége, mi folyik Brüsszelben? Tehetünk-e úgy, mintha nem léteznének a kontinensen Unión kívüli államok? Politikai értelemben Európa még mindig üres fogalom.

Gondolatmeneteink könnyen megfeneklenek. Az az egyszerű kérdés, hogy Európa mint politikai entitás létezik-e, valójában roppant bonyolult. Ennek egyik oka, hogy a kérdés egymástól független gondolati kategóriákat mozgósít. Földrajzi határok, szerződések, történeti tények, politikai törekvések, kulturális hagyományok és társadalmi szokások cikáznak a fejében annak, aki e kérdéssel szembesül, és ezeket a gondolati keretrendszereket nem is lehet levezetni egymásból. Ráadásul *egyetlen* gondolati kereten belül

sem megválaszolható a kérdés. Mindenekelőtt a fogalmak tisztázására volna szükség. Ehhez pedig bizonyos kategóriákat össze kell vonnunk – anélkül, hogy egymásra redukálnánk őket.

Egy erre vállalkozó új paradigma kezdhetné azzal, hogy megkülönbözteti egymástól azokat a *szférákat*, melyek helyet adnak az európai országok érintkezésének. Három ilyen, koncentrikusan felépülő szférát ismerünk. Mindháromnak megvannak a maga mozgástörvényei, szervezőelvei és érintkezési szabályai, melyek a háborútól, illetve az erőszakkal való fenyegetéstől a vétőjogon át a többségi szavazati rendszerig terjednek. Mindhárom szférának megvan a maga önképe, játépszichológiája és közönsége.

Kezdjük a külső szféra rövid leírásával. Bizonytalan határai földrajzi és történeti jellegűek. Magába foglalja a kontinens szuverén államait, 1815-től egy évszázadon át az „európai nagyhatalmi koncert” államai alkották. A szférán belüli mozgásokat az államok önérdeke táplálja. A külső szféra a földrajzi határok és az erőegyensúly mentén szerveződik.

Következik a belső szféra. Ezt az 1951-es *Párizsi szerződés* hozta létre, önmagának pedig a *Közösség* nevet adta. Határait jogi megállapodások rögzítik, területe azonban (a tagállamok bővülésével) folyamatosan nő. Belső mozgástörvénye egy jövőről szőtt idea: az „európai terv”. Szabályozó elvei az alapító szerződésből következnek.

Végül említsük meg a köztes szférát, mely a Közösség megalakulásával egy időben, váratlanul jött létre a külső és a belső szféra között. E szféra sokáig láthatatlan volt, jogi kifejezésekkel nem volt leírható. Talán ezért sem kapott eddig nevet, jóllehet döntő fontosságú szféráról, a tagállamok *köztes szférájáról* van szó. Az itteni mozgásokat (akárcsak a külső szféra esetében) a nemzeti önérdek táplálja, de emellett (meglepő módon) említenünk kell az egyre tisztábban látott *közösségi* érdekeket is. A legfontosabb rendezőelv a tagság, de fontos szerepet játszik az erőegyensúly és a jog is. Köztes szférának nevezhetjük nemcsak a (külső és belső szféra vonásait egyaránt felidéző) tulajdonságai, de funkciói alapján is: összeköt, kapcsolatokat létesít, szervez és átmenetet képez.

A tagállamok éppen az átmeneti korszakokban ismerhették meg a legjobban a köztes szféra sajátosságait, melyek azonban néha sem a külső, sem a belső szféra tulajdonságaiból nem vezethetők le. Ha a tagok képesek *együttesen* fellépni, ők számítanak Európa „motorjának”.

A külső és a belső szféra

A külső szféra természetéből és lényegéből adódóan hatalmi politikát követel. E teret szuverén államok alkotják, melyeket korábban uralkodók és hercegek, ma többé-kevésbé demokratikus kormányok képviselnek: nemzetük nevében hatalomra és befolyásra törnek. Itt nem beszélhetünk európai közösségről – vagyis olyan egésze-ről, mely átfogná vagy meghaladná az egyes államokat.

Az európai nagyhatalmi koncert bizonyos értelemben már a tizenhatodik század óta létezik. Az államok viszonya – melyet változó államhatárok és szövetségek rajzoltak ki – mindig erőegyensúlyá szilárdult: ez volt a rendszer meghatározó, íratlan szabálya. Az erőegyensúlyt háborúk, illetve háborúval való fenyegetések zökkentették ki, a békekongresszusokon pedig tárgyalások, egyezmények és kompromisszumok állították helyre. E helyreállítások közül annak idején a harmincéves háborút követő vesztfáliai béke (1648), illetve a napóleoni háborúkat követő bécsi kongresszus (1814–1815) határozatai és határmegvonásai voltak a legmeghatározóbbak. Az első világháborút lezáró párizsi békekonferencia és a versailles-i békeszerződés (1919) modern példája az erőegyensúly helyreállításának.

A békekonferenciák rendszere a pápai zsinatokét váltotta le. Az utolsó nagy középkori zsinatot – afféle „villámcsúcsot” – Konstantinápoly 1453-as eleste után II. Piusz pápa hívta össze Mantovába. A zsinatoktól a kongresszusokig húzódó átmenet alapvető átrendeződésre mutat rá: a keresztény Európa – melyet Róma vertikális, politikai-teológiai tekintélye határozott meg – idővel a szövetségek szekuláris, horizontális játszmáinak és küzdelmeinek adta át a helyét. A zsinat–kongresszus átmenettel a lebonyolító személyzet is megváltozott: a teológusok helyett jogászok és diplomáták vették át az irányítást. Az eseményeknek már nem „a pápai kiátkozás és határozat” adott irányt, hanem „a meggyőzés, az értelmezés és a tárgyalás művésze-te.”²² Ekkor született meg a modern európai diplomácia.

Az európai államok viszonyát a még épp csak kialakuló nemzetközi jog szabályozta: előírta a nagykövetek diplomáciai sérthetlenségét, bizonyos államok és területek semlegességét, illetve az egy-egy nemzet területén élő kisebbségek jogait. Ezeket a szabályokat nem vették figyelembe a nem európai államokkal való érintkezés során – ezt saját bőrükön tapasztalhatták a gyarmatok lakói. Ezért (a tizennyolcadik századtól kezdve) inkább „európai közjogról” volt szokás beszélni. Főleg íratlan, nem kikényszeríthető, de elismert szabályok összességéről volt szó. A bécsi kongresszuson Talleyrand a

francia érdekeket képviselve néhányszor hangsúlyosan „Európa közjogára” hivatkozott – az orosz cár és más résztvevők nagy bosszúságára.²³

Az európai politika külső szférájában a határok (és mindenekelőtt az államhatárok) a legfontosabbak. A térképre húzott vonalak a modern állam eszméjének adnak formát: szuverén, kifelé és befelé egyaránt egységet sugároz. A határok lehetővé tették, hogy a háborúkat (legyen szó bármilyen kegyetlen háborúkról) térben és időben a lehető legkisebb kiterjedésre korlátozzák. Ellentétben legalábbis a vallási polgárháborúkkal, melyeket a legkülönbözőbb helyeken vívtak, az államhatárok a modern háborúkat meghatározott térbe és időbe koncentrálták: a területi határoknak – bizonyos értelemben – pacifikáló hatásuk volt. Az ökölszabály szerint egy adott állam annál nagyobb belső szabadságot engedhetett meg a polgárainak, minél kisebb külső nyomás nehezedett határaitra.

Az államhatárokon kívül meg kell említenünk az Európát a nem európai államoktól elválasztó határokat is, melyek sosem voltak ilyen élesek. Jóllehet létezett a közös európai történelmi és kulturális tér tudata, e térnek egyértelmű geográfiai határai nem léteztek – sem 1700 körül, sem 2000-ben. Az Európához tartozás akarat és lehetőség, érdek és kooptáció kérdése volt. Kérdéses esetek mindig akadtak. 1648-ban a vesztfáliai béke tárgyalásaira minden európai fejedelem és államfő elküldte képviselőit, „kivéve az angol királyt, az orosz cárt és a török szultánt.”²⁴ Másfél évszázaddal később, a bécsi kongresszuson már Anglia és Oroszország játszott a főszerepet. Törökország régóta határeset. Az Oszmán Birodalom a tizennyolcadik század óta szeretett volna bekerülni az „előkelő” európai körökbe. Ennek érdekében jogrendszerét is átalakította. Végül 1856-ban, a krími háborúban szerzett érdemei alapján, londoni és párizsi nyomásra elismerték mint „európai államot”.²⁵ Európa és Nem-Európa *földrajzi* határai ugyan adóttak (Németországnak, Franciaországnak vagy Olaszországnak sosem kellett felmutatnia az „európaiság” bizonyítékait), de az „európai tér” kérdéses eseteiben a politika dönt.

Ez a Richelieu, Metternich vagy Bismarck nevével fémjelezhető külső szféra volt az a történelmi „ütköző”, mellyel szembehelyezkedtek az 1945 utáni európai kezdeményezések. A rendszer az azt megelőző harminc évben képtelen volt megakadályozni önmaga elpusztítását: a hatalmi egyensúly önmagát kezdte ki. A kisebb államok megelégtették, hogy tehetetlenül kelljen elviselniük a nagyobb államok hatalmaskodását: kaptak az alkalmon,

amikor (többek között Amerika segítségével) lehetővé vált újradefiniálni az európai viszonyokat.*

E külső szféra azonban nemcsak történelmi ütköző: a léte ma is realitás. Mikor 1969 márciusában a világtól elzárt dolgozószobájában megkérdezték De Gaulle-t, hogyan akadályozna meg egy esetleges német fölényt Európában, állítólag ezt válaszolta: „Háborúval.”²⁶ Mikor 2008 februárjában egy szerb tartomány, Koszovó egyoldalúan elszakadt Szerbiától, és függetlenségét többek között London, Párizs és Berlin is elismerte, egy orosz nagykövet erőszakkal fenyegetett. 2008 szeptemberében az EU–Ukrajna csúcson az 1991 óta független államot az Unió „európai ország”-ként nevezte meg – ezt az EU nyelvén éppen egy lépés választja el az „európai állam” megnevezéstől.** Mikor 2008 decemberében Horvátország tagjelöltté kívánta nyilvánítani magát, a lépést Szlovénia vétőzta meg – a szlovének azt követelték, hogy rendezzék azt a tizennyolc éve húzódó határvitát, mely egy adriai partszakaszt érint a két ország határán.

Az európai kontinensen az államok viszonya részben a mai napig az erőegyensúly, a háborúk és a határviták politikai légkörében szerveződik. E térben a jog „nemzetközi jogként” funkcionál, mely – nem utolsósorban – a háború és a béke jogát is magába foglalja. Ebben a szférában még ma sem beszélhet senki Európa nevében anélkül, hogy korunk egyik Bismarckja rendre ne utasítaná.

A belső szférát, vagyis a Közösség Európáját természetéből és lényegéből adódóan szerződések irányítják. Alapvetően más ez a szféra, mint a fent leírt külső tér. Az olyan alapító személyiségek, mint Schuman vagy Spaak, elsősorban a hatalmi politikával akartak szakítani: új alapokra kívánták helyezni az európai államok viszonyrendszerét. Mindenekelőtt Németország és Franciaország viszonyáról volt szó: a két ősellenség között rövid időn belül három véres háború is dúlt. Az európai béke eszméjét a diplomácia „megszelídítésével” kötötték össze. A kontinens mintegy harminc állama közül hat csatlakozott a mozgalomhoz: megalakult az Európai Szén- és Acélközösség, mely az európai eszmét egy szűk, de döntő fontosságú területen érvényesítette.

A közösséget létrehozó *Párizsi szerződés* (1951) eltért a hagyományos szerződésektől. A kölcsönös kötelezettségek jól ismert rögzítése mellett

* A bécsi kongresszuson több mint kétszáz politikai alakulat képviseltette magát. A végső döntést azonban öt nagy állam hozta meg: Anglia, Oroszország, Poroszország, Ausztria és Franciaország.

** Lásd az európai szerződések csatlakozásáról szóló cikkeket: „bármely *európai állam* kérheti felvételét...” – *a ford.*

ugyanis létrehozott két testületet, melybe olyan személyek kerültek, akik *nem* nemzetük törvényhozását, illetve kormányát képviselték. Az egyik a Főhatóság (később: Bizottság) volt, melynek az általános európai érdekek figyelembevételével kellett meghoznia döntéseit, a másik pedig az (Európai) Bíróság, melynek ekkor a Szerződés betartatása volt a fő feladata. Itt húzó-dott tehát a törésvonal. A szerződés életbelépése előtt nem sokkal az egyik fő kezdeményező, Robert Schuman így írt a kitűzött célokról: „Mostantól fogva a szerződéseknek nemcsak kötelezettségeket kell előírniuk, de intézményeket, ha úgy tetszik, nemzetek fölötti, független és önálló tekintéllyel rendelkező testületeket is létre kell hozniuk. E testületek nem hasonlítanak majd a minisztertanácsokhoz vagy azokhoz a tanácsokhoz, melyekbe az egyes kormányok küldenek képviselőiket. Ezekben a testületekben nem csapnak össze nemzeti érdekek, melyeket máshol elsimítani vagy kibékíteni volna szükséges; e testületek a nemzetek feletti közösség szolgálatában állnak majd, mely közösség céljai és érdekei nem egyeznek a csatlakozó államok céljaival és érdekeivel. A nemzeti érdekek közösségi érdekekben oldódnak fel.”²⁷

A belső szféra korai önképe szerint az egymással ütköző nemzeti érdekek nem vezethetnek el Európa megszületéséhez. Ehhez az álláspontok túlságosan agresszívek, a háború sebei túlon túl frissek voltak. A belső szféra – amennyire csak lehetett – igyekezett elkülönülni a nemzetállamok világától. A Közösség jogi személyként jött létre, melynek képviselőjét (mind „kifelé”, mind „befelé”) a Főhatóság látta el. Ez talán formalitásnak tűnhet, de számos új entitás később éppen ebből a „jogi formából” jött létre (mint azt látni fogjuk).

A „közösség” megnevezésre a német delegáció egyik jogász tagja tett javaslatot. Ezzel egy klasszikus szociológiai ellentétre reflektált: a *közösség* (*Gemeinschaft*) szilárd, tartós, identitást meghatározó alakulatra, míg a *társaság* (*Gesellschaft*) lazább, nyitott szerveződésre utal – a fogalmi különbség a német értelmiség körében közismert volt. A szóhasználat arra is rámutatott, milyen távlati cél lebegett a résztvevők előtt: számukra a Közösség csupán eszköz; a cél Európa egyesítése volt. A közösség-fogalom egyúttal azt is kifejezte, hogy a résztvevő államokat jogi szempontból egyenrangúnak tekintik. Nem számoltak hatalmi egyenlőtlenségekkel, erőegyensúllyal, és nem számoltak a diplomácia praktikáival sem. A szerződésrendszer a „közösségi szellem” (*esprit communautaire*) nevében közösségi ügyekre szólított fel.

A belső szféra számára maga a szerződés szolgáltat rendet és fogódzókat. A Bizottság, illetve a Bíróság a mai napig a szerződés egyik pontjára támaszkodva cselekszik önállóan: ez a szövegrész szolgáltat „jogi alapot”, illetve biztosít formális illetékességet. Ez áldás és átok is egyben. Áldás, hiszen a szerződés biztos kiindulópontot jelent: a Bizottság a szerződés nevében kezdeményez, a Bíróság pedig a szerződés nevében hoz határozatokat. Ugyanakkor átok is: a belső szféra képviselői közül néhányan – különösen a Bizottság és az Európai Parlament – szívesen levetné már a szerződés szűkre szabott köpönyegét. Joggal tehetik szónak, hogy számtalan, a szerződés által nem említett terület létezik, ahol „Európának” mihamarabb lépéseket kellene tennie.

A belső szféra legfőbb változáselve egy jövőről alkotott idea: az „európai terv”. E terv az alapítás pillanatától kezdve nem utópia többé; a hat alapító állam számára „kézzelfogható” működési területet jelöl ki,* mely ugyanakkor egy még csak később eljövendő valóságot előlegez meg. Úgy is mondhatnánk, a belső szféra „hitelből”, a jövő hiteléből él. Működési területét kétféleképpen bővítheti. A bányászat, a mezőgazdaság és a kereskedelem összehangolásán túl egyfelől megkezdheti a terjeszkedést a kapcsolódó területek felé. Ezzel kapcsolatban a további „konstrukciót”, illetve a terület-irányítások „közösségivé tételét” szokás hangoztatni. Másfelől nyitva áll a (földrajzi értelemben vett) területi bővítés lehetősége is: a Közösség egyre több tagállamot olvaszthat magába, területe idővel akár meg is egyezhetne a kontinens országainak területével. Ennek fényében a mai tagállamok „úttörői egy bővülő Európának, melynek határait csak a még nem csatlakozottak jelölik ki.” (Monnet)²⁸ Bár az első értelemben vett „bővítés” előrehozatala csábító lehetőségnek tűnik, a belső szféra lényegi átalakulásához újabb szerződés(ek)re volna szükség.

A belső és külső szféra mozgásai és rendjei hasonló mintákat mutatnak. A külső szféra mozgásai mögött a nemzeti érdekeiket érvényesítő államok állnak: a mozgások háborúkhoz vagy határvitákhoz vezetnek, melyek után a határok megerősítése vagy újrarájzolása teremti meg a békét, illetve az erőegyensúlyt. A belső szféra dinamikáját az „európai terv”, illetve az ebből eredő kezdeményezések határozzák meg, melyek vagy (épp csak) belül maradnak a szerződés keretein, vagy utólag szentesítik őket a szerződés

* Egy hivatalnok, aki 1953-ban Luxembourgba költözött, hogy a Szén- és Acélközösség irodáiban vállaljon munkát, évekkel később így fogalmazott: „Igen, talán »hívők« voltunk [...], de inkább hívő *kézművesek*, akik fegyelmetten dolgoztak a munkadarabon.” A „munkadarab” az ő esetében a fémhulladékok európai kereskedelme volt. (E. P. Wellenstein beszéde; elhangzott a Von der Gablentz-díj átvételekor, 2007. november 29-én, kiemelés az eredetiben.)